

Рецензії

ПРИХОВАНІЙ СЕНС У КОМПАРАТИВНОМУ ВИМІРІ

Фока М. Поетика підтексту в літературно-художніх системах Сходу і Заходу: монографія. – Кропивницький: МПП “Антураж А”, 2018. – 477 с.

Відомою є думка, що чимало високохудожніх творів містять підтексти, тобто за експліцитною значенневою сферою постає імпліцитна частина, у якій зазвичай потрібно шукати істинні сенси твору. Проте в українському літературознавстві проблема підтексту в художньому творі майже не досліджена (за винятком праць В. Кикотя, М. Нагорної, В. Назарця та ін.). Тож монографічне дослідження Марії Фоки “Поетика підтексту в літературно-художніх системах Сходу і Заходу” вирізняється особливою актуальністю і є гідним внеском у літературознавчу науку. Основною стратегією дослідження є оприявлення теоретичного концепту “підтекст” шляхом зіставлення літературно-художніх систем Сходу і Заходу, і цей компаративний аспект також увиразнює значимість роботи.

Рецензована монографія має чітку логічну структуру. У вступі за традицією висвітлено актуальність дослідження, мету й завдання праці, об’єкт, предмет і теоретико-методологічну базу роботи, методи дослідження, наукову новизну, теоретичну та практичну цінність книжки.

У першому розділі – “Підтекст як літературознавча проблема” – ґрунтовно осмислено поняття підтексту. Розглянуто різні, хоча й далеко не всі, визначення підтексту, і цей детальний аналіз поняття дає змогу авторці прийти до власного робочого визначення, до думки, що підтекст – це прихований сенс художнього твору, який свідомо чи підсвідомо створюється автором і відтворюється читачем, наділяючи особливою художньою енергією.

Визначено методологію та методи аналізу підтекстових сенсів: ідеться про рецептивну поетику, системний підхід і метод повільного читання. Ефективність визначених методології і методів уповні засвідчена під час аналізу творів, що стають об’єктами дослідження в подальших розділах (зокрема, при вивченні оповідань Е. Гемінґвея “Гори

як білі слони” та Дж. Д. Селінджера “Вуста чарівні та зелені очі”). Водночас до методологічної бази варто було б ширше залучити герменевтику, котра ось уже понад дві тисячі років ретельно вивчає різні види сенсів, зокрема й підтекстові. Сподіваємось, що таке органічне залучення молода дослідниця здійснить у наступних своїх працях.

Обізнаність М. Фоки в різних видах мистецтва відзначаємо в підрозділі, присвяченому дослідженню підтексту в театрі (“нова драма” А. Чехова в постановках К. Станіславського та В. Немировича-Данченка), кіно (особливості підтекстового вираження з позицій кінорежисерів та кіносценаристів, підтексти в “Землі” О. Довженка), живописі (специфіка вираження імпліцитних сенсів у живописі, зосібна в картині “Катерина” Т. Шевченка) та музиці (своєрідність прихованого плану в музичних творах, зокрема в “Добре темперованому клавирі” Й. С. Баха). Цей аспект вивчення питання значно збагачує та уточнює природу феномену підтексту, наближує до розкриття його сутності.

У цьому ж розділі окрема увага приділена вивченню досвіду дослідження поетики підтексту в східній і західній літературно-художніх системах, що дає змогу достатньо аргументовано встановити проблемні аспекти, які потребують додаткового опрацювання. Сприяє цьому активне залучення студій інших науковців (І. Бондаренко, Л. Грицик, В. Жирмунський, М. Конрад, Т. Мейзерська, Д. Наливайко, О. Пилип'юк та ін.).

У другому розділі досліджено особливості поетики підтексту в літературно-художніх системах Сходу. М. Фока особливо наголошує, що підтекст є одним із головних поетологічних принципів у східній літературі. Дуже точно обрано об'єкти дослідження, що дає можливість переконатися у висловленому твердженні. Рубаї Омара Хайяма – одного з яскравих представників перської літератури – проаналізовані з різних позицій, демонструють різний читацький рівень заглиблення в підтекстову сферу. На прикладі символічного образу вина дослідниця показує, як варіюється розуміння сенсів творів від гедоністичного (вино – засіб насолоди та втіхи) до містичного (вино ототожнюється з духовними пошуками й переживаннями суфіїв).

Цікавим є аналіз основних категорій санскритської поетики: раса (на матеріалі трактату Бхарати “Натьяшастра”), дхвані (на матеріалі Анандавардхани “Дхван’ялока”) і дхвані-раса (на матеріалі трактату Абхінавагупти “Дхван’ялокалочана”), крізь призму яких значно доповнюється система знань про підтекст, його сутність і значення. Проведення паралелей між основними концептами дхвані й сучасними поетологічними засобами своєрідно “осучаснює” давню теорію літературного твору, зближує східну й західну системи, дає нові ключі для осмислення природи художнього твору, зокрема і його імпліцитного плану.

Заслуговує на увагу підрозділ про підтекст у китайській літературі, де можна побачити, як окремі архетипні символи та знаки можуть нести визначальне додаткове змістове навантаження (аналіз образів флори й фауни антології

“Ши цзін”), так і розпізнати особливе духовне навантаження поетичних образів (чань-буддистські мотиви постають у творах Ван Вей, а даоські – у творах Лі Бо).

Важко не погодитися з авторкою, що в плані підтексту японське хайку є чи не найвдячнішим матеріалом у вивченні підтекстових значень. У цьому жанрі в кількох рядках “згущено” думку, здатну “розгортатися” в цілу картину чи філософську думку. Доволі детально проаналізовано хайку Мацуо Басьо, а розглянуті засади дзен-буддизму вможливають глибше проникнення в неказане, розкриття істинного. Узагалі осягнення специфічного “східного” наповнення творів М. Фоці дає змогу цікавих екскурсів в особливості східної культури.

Доречністю об'єктів дослідження щодо вивчення імпліцитних сенсів відзначається й третій розділ книжки – “Поетика підтексту в літературно-художній системі Заходу”. Розгляд особливостей “західного” підтексту розпочато з аналізу специфіки сугестії прихованих сенсів у риториці на матеріалі трактату “Риторика” Аристотеля. І хоча слід обережно підходити до корелятивних відношень *література – риторика*, цілковито виправдано виглядає дослідження прихованих сенсів в античній риториці, що значно поглиблює уявлення про феномен підтексту в літературі. Дуже шкода, однак дослідниця не розвиває цього важливого методологічного заглиблення в естетику та герменевтику (епізодично згадуються тільки М. Гайдеггер і Г.-Г. Гадамер), залишаючи на потім залучення праць Анаксагора, Зенона, Платона, Кратета, Епікура, Філодема, Орігена, Августина Блаженного, Бонавентури, Томи Аквінського, Флація Іллірійця, Фрідріха Шлейєрмахера, Вільгельма Дільтея, Поля Рікера та ін.

М. Фока вельми доречно звертається до письменницьких досвідів. Наприклад, авторка розкриває сутність відомої теорії айсберга Е. Гемінгвея та детально, за допомогою методу повільного читання аналізує оповідання “Гори як білі слони”; його інтерпретація дає можливість узагальнити й конкретизувати засоби

та прийоми творення прихованого плану.

Особливе зацікавлення викликає аналіз оповідання Дж. Д. Селінджера “Вуста чарівні та зелені очі”, що написано відповідно до законів індійської естетики, зокрема за принципами раса-дхвані. Повільне прочитання твору дає змогу точно відтворити навіювання раси огиди читачеві, пояснити специфічні особливості творення раси. Такий аналіз пропонує розуміння істинних сенсів твору, коректне декодування яких можливе лише за умови специфічних знань індійської поетологічної системи.

Оригінальні підтексти властиві творам магічного реалізму Г. Гарсія Маркеса, і це, на думку авторки, пов'язане з концептом дива. Пояснено природу магічного у творчості колумбійського письменника, а також проілюстровано його особливості на прикладі оповідань “Стариган із крилами” та “Я наймаюся бачити сни”. Важливо те, що М. Фока обирає прозу, що належить до різних періодів творчості Г. Гарсія Маркеса, а це допомагає авторці прийти до думки про еволюцію дива: від надзвичайного до надто буденного.

Своєрідним продовженням теми магічного є химерна проза В. Шевчука. М. Фока ґрунтовно представляє підтекст як основний творчий принцип українського письменника та аналізує оповідання “Жінка-змія”, де розкриває механізм відтворення підтекстів читачем, особливості їх навіювання автором. Обране оповідання (його темою виступає жіноча демонічність) є одним із низки інших творів, присвячених цій же проблематиці (повісті “Чортиця”, “Місяцева зозулька із ластів'ячого гнізда”, “Горбунка Зоя” тощо). Тож розгляд “Жінки-змії” дає змогу глибше зрозуміти не лише власне саме оповідання, а й пропонує ключі до осмислення інших.

Висновки монографії науково осмислені, виражені й доведені. Дослідження спирається на багату бібліографію (591 позиція), серед якої значна кількість критичної літератури є іншомовною.

Отримано 5 лютого 2018 р.

Багато в чому дослідження М. Фоки є новаторським, піонерським, а тому закономірно спонукає до висловлення низки зауважень та побажань. Наприклад, навряд чи поняття “зміст” і “сенса” варто завжди вважати синонімічними. У макроструктурі літературного твору між цими значеннєвими рівнями постає відчутна різниця, зокрема й щодо вираження підтекстових формантів. Тому, на наш погляд, бракує хоча б робочих визначень цих понять. Доволі ризикованим є твердження про те, що на Заході підтекст став основним літературним прийомом лише в добу модернізму та постмодернізму (с. 414 та ін.). До того ж не зовсім зрозуміло, як бути із принципами творення підтекстового художнього значення в готиці, бароко та романтизмі? Водночас, здається, дослідниця не завжди вловлює різницю між термінами “глибинний сенс” (чи “зміст”) і “підтекст”.

Загалом рецензована праця М. Фоки справляє позитивне враження, оскільки є першим в українському літературознавстві монографічним дослідженням, де в компаративному аспекті проаналізовано особливості поетики підтексту в літературно-художніх системах Сходу і Заходу. У студії акцентується те специфічне й особливе, що притаманне окремим літературам Сходу і Заходу, а водночас виявляється спільне та схоже. І перше, і друге робить літературу важливим естетичним фактором збереження національної самобутності та елементом міжкультурного діалогу. Обрана тема дослідження є широкою й багатопланою, її навряд чи можна вичерпати в принципі. Однак доречно обраний матеріал для аналізу й інтерпретації, а також чітко встановлені методологічні межі вможливили ґрунтовне її осмислення, що відкриває нові перспективи як у царині загальної теорії літератури, так і у сфері власне компаративістики.

*Петро Іванишин
м. Дрогобич*

